

De Miljoenennota 2009: Een Europees perspectief als reëel alternatief

J. Muysken*

Het meest opvallende aan de *Miljoenennota 2009* is volgens de auteur de boodschap die het kabinet uitdraagt in het tweede hoofdstuk: *There Are Real Alternatives*. Het kabinet neemt zeer uitvoerig de ruimte om zich te verzetten tegen de gedachte dat het proces van globalisering de marges voor beleidsmakers sterk versmalt. Deze tendens zou zo sterk zijn dat kan worden gesproken van een 'gouden dwangbuis' (Friedman, 1999) waarbij geliberaliseerde internationale kapitaalmarkten landen dwingen tot een mondiale gelijkenschakeling van regelgeving en cultuur, op straffe van armoede. Interessant is nu dat de opstellers van de miljoenennota als alternatief een typisch Europese benadering schetsen, met een boeiende mix van Scandinavische en Rijnlandse elementen, die tegenover het Angelsaksische model wordt geplaatst. Deze analyse wordt besproken in paragraaf 3.

In paragraaf 2 wordt stilgestaan bij de vraag hoe het budgettaire beleid zich verhoudt tot de normen die voortvloeien uit het Verdrag van Maastricht en het Stabiliteits- en Groeipact. Daarbij komen ook de gevolgen van ontwikkelingen op de mondiale financiële markten voor de reële economie en het financiële overheidsbeleid aan de orde. Een relevante vraag daarbij is of de Europese begrotingsnormen niet te knellend zijn om de gevolgen van de financiële crisis adequaat te bestrijden: een Europese dwangbuis.

Trefwoorden: Macro-economie, rijksbegroting, Europese Unie

1 Een Europese dwangbuis?

De miljoenennota stelt op tal van plaatsen dat Nederland een zeer gunstige uitgangspositie heeft om moeilijke tijden het hoofd te bieden: een relatief hoge groei, lage werkloosheid en gezonde overheidsfinanciën. Wat dit laatste betreft wijzen de notaschrijvers erop dat met een verwacht structureel begrotingsoverschot van 1,1 procent van het bbp in 2009 Nederland 'ruimschoots' aan de doelstelling van een structureel saldo tussen de -0,5 en -1.0 procent voldoet (p. 98). Ook de staatsschuld ligt met de verwachte "circa 40 procent van het bbp" ruimschoots beneden de grens van 60 procent uit het Stabiliteits en Groei Pact en het kabinet verwacht dat het schuldpercentage "in 2011 gedaald is tot het laagste niveau sinds de schuld cijfers worden bijgehouden (1814)" (p. 14).

Het Centraal Planbureau heeft duidelijk moeite met het feit dat het deze cijfers niet kan wegpoetsen. Het CPB benadrukt dat men het begrotingssaldo zou moeten corrigeren voor aardgasbaten en voor rente-ontvangsten en -lasten. Het resulterende 'robuuste' saldo, dat ook op een andere manier voor de conjunctuur is gecorrigeerd, laat een heel ander beeld zien (*Macro Economische Verkenning 2009*, figuren 4.1 en 4.2): een saldo dat sinds 2005 verslechtert richting een tekort van 2 procent in 2009. Gezien de onzekerheden in de economie poneert de MEV echter tevens dat beleidsmakers zich

moeten richten op het trendmatige begrotingsbeeld voor de middellange termijn, daarbij kijkend naar zowel inkomsten als uitgaven op middellange termijn (het uitgaven- en inkomstenkader): "Het feitelijke, structurele en robuuste saldo zijn lopende de kabinetsperiode geen geschikte bakens." (p. 70)

Het trendmatige begrotingsbeleid

Het trendmatige begrotingsbeleid heeft ontegenzeggelijk zeer disciplinerend gewerkt op het in toom houden van de collectieve uitgaven, wat op zich valt toe te juichen. Ook het strikt scheiden van inkomsten en uitgaven, zodat conjuncturele meevallers niet onmiddellijk worden uitgegeven en conjuncturele tegenvallers niet onmiddellijk leiden tot bezuinigingen is een positieve eigenschap van het trendmatige begrotingsbeleid. Er blijven echter twee vragen staan, die ook in Europees verband belangrijk zijn.¹ Ten eerste werkt de automatische stabilisator alleen via fluctuaties aan de inkomstenkant, aangezien het uitgavenkader aan het begin van de kabinetsperiode voor vier jaar wordt vastgesteld. Ten tweede garandeert deze procedure niets ten aanzien van de uitkomst voor het structurele begrotingssaldo en stelt hij evenmin een benedengrens aan het feitelijke begrotingstekort.

Het eerste punt is belangrijk, omdat de Europese Unie sterk het belang van de automatische stabilisatoren benadrukt: discretionair beleid zou enkel gerechtvaardigd kunnen zijn "in the wake of sharp and protracted economic slowdowns after other policy instruments have not produced the desired effect." Maar, "these conditions are clearly not met at the current juncture." Bovendien mag dit alleen "to the extent that it does not conflict with the requirements of the SGP...". EU (2008, Box 1.1.1) Ook de miljoenennota ademt deze geest uit: Voor de inkomstenkant is gekozen voor "volledige automatische stabilisatie" (p. 90). "Door het begrotingsbeleid te ontkoppelen van fluctuaties in de conjunctuur en de aardgasbaten wordt bestuurlijke rust gecreëerd." (p. 21).

De gevolgen van de financiële crisis zullen deze betrekkelijke rust verstoren. De bedragen die de Nederlandse overheid heeft uitgetrokken om enerzijds Fortis en ABN-AMRO te nationaliseren (16,8 miljard euro) en anderzijds banken en financiële instellingen te ondersteunen (20 miljard euro) zullen het begrotingsoverschot voor 2008 van ruim 7 miljard euro doen omslaan in een fors tekort, dat ligt in de orde van grootte van 6 procent van het bbp. Inmiddels is de helft van de voor het 'noodfonds' beschikbare 20 miljard euro gebruikt voor versterking van de balans van ING. In beginsel gaat het bij dit alles om een eenmalige operatie, zodat het begrotingssaldo volgend jaar weer naar normaal kan terugkeren. Het is goed dat hier de Europese begrotingsregels niet als een Europees dwangbuis hebben gefungeerd; dat geldt ook voor de vele nationalisaties in andere Europese landen.² De vraag is overigens in hoeverre het echt gaat om een eenmalige operatie: de Nederlandse overheid heeft bijvoorbeeld nog eens 200 miljard euro uitgetrokken voor garanties van leningen tussen in Nederland actieve banken onderling, om daarmee de interbancaire kredietverlening op gang te helpen. Dat zou tot nog grotere tekorten aanleiding kunnen geven. In dat geval valt te hopen dat Nederland, maar zeker ook de andere Europese landen, goed de lessen van de jaren tachtig hebben geleerd. Toen liepen de begrotingstekorten na de beide oliecrises fors op en hebben

overheden verzuimd de overheidsfinanciën voldoende te versterken toen de economie weer aantrok, met als gevolg een sterk oplopende staatsschuld. De staatsbalans verslechtert door de nationalisaties en kapitaalinjecties in beginsel niet, doordat tegenover de hogere staatsschuld een kapitaaldeelname en vorderingen op banken staan. Het valt te hopen dat bij de verkoop van ABN-AMRO en na de aflossing van leningen door ING de opbrengst groter is dan de bedragen die nu in het wankelende bankwezen zijn gestopt, maar dat moet nog blijken.

Los van de financiële crisis dient men zich te realiseren dat in meer normale tijden de automatische stabilisator maar in beperkte mate werkt en dat deze in de EMU-landen door het verdrag van Maastricht is geknot (Candelon, Muysken en Vermeulen, 2008). Dit geldt zeker ook voor Nederland, omdat wij één hand op onze rug hebben gebonden door de uitgaven van te voren voor vier jaar vast te stellen via het uitgavenkader.

Wat het tweede punt betreft, namelijk welk begrotingstekort wenselijk is, voert het kabinet als beleid "het structurele begrotingssaldo te verbeteren tot een overschot van 1 procent in 2011" in het kader van generatiebewust beleid (*Miljoenennota 2009*, p. 79). Het is voor mij zeer de vraag of dit een wenselijke beleidsinzet is. Het argument dat de interestlasten bij verkleining van de staatsschuld dalen is aardig, maar als dat via het transmissiemechanisme van lagere collectieve uitgaven ten koste gaat van de toekomstige economische groei, bijt een dergelijk beleid zich in zijn eigen staart. In zijn analyse *Verantwoord generatiebewust beleid* concludeert het Ministerie van Financiën (2008) dat "we vaak nog veel te weinig weten van de effecten van trends en beleid op het (brede) welzijn van toekomstige generaties. Het gevaar bestaat daarmee dat de bijdrage van nieuw beleid aan het welzijn van toekomstige generaties moeilijk kan worden onderbouwd, terwijl de eventuele kosten van dit beleid de opgave van financiële houdbaarheid voelbaar kunnen verzwaren." (p. 23).

Tot slot wordt met de fixatie op een begrotingsoverschot voorbijgegaan aan de internationale macro-economische context; beleidsmakers vallen dan ten prooi aan de zogenaamde 'fallacy of composition'. Ik werk dat hieronder uit.

Begrotingsoverschot en betalingsbalansoverschot

Als Europa, al dan niet met Nederland voorop, ernaar streeft systematisch een begrotingsoverschot te creëren (EU, 2007, par. II.3), dan kan het dit alleen doen dankzij het feit dat de Amerikanen zo'n groot betalingsbalanstekort hebben. Immers, het spaaroverschot van de overheid dat zo naast het particuliere spaaroverschot wordt gecreëerd, kan alleen worden weggezet wanneer het systematische betalingsbalansoverschot wordt opgenomen door landen met een betalingsbalanstekort. Dat laatste is alleen mogelijk als iemand bereid is onze exporten steeds af te nemen; dit zouden dan uiteindelijk met name de Verenigde Staten moeten zijn, die wij juist om hun geringe besparingen bekritisieren.

Nu heeft Europa de laatste jaren geen serieus betalingsbalansoverschot en gemiddeld genomen een begrotingstekort. Interessant is echter dat binnen Europa een behoorlijke diversiteit bestaat, waarbinnen wel een duidelijk patroon valt te herkennen. Enerzijds zijn er landen die zowel een betalingsbalanstekort als een begrotingstekort hebben (Engeland, Frankrijk, Griekenland, Italië, Portugal en Spanje); opmerkelijk genoeg hebben deze landen ook vaak een particulier spaartekort.³ Daartegenover vertonen de

landen met een spaaroverschot (België, Oostenrijk, Denemarken, Duitsland, Finland, Nederland en Zweden) allemaal een positief saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans en bijna allemaal een begrotingsoverschot. Het ligt mogelijk aan de cultuur van een land om systematisch te sparen dan wel uit te geven. In dit verband is het interessant te observeren dat de 'spaarlanden' horen in de groep van het Scandinavische en het Rijnlandse model, terwijl de 'big spenders' horen in de groepen met het Angelsaksische model (het behoeft geen uitleg dat de Verenigde Staten ook feilloos hier ondervallen) en het Mediterrane model. De vraag is hoe de Noord-Zuid tegenstelling die zich hiermee binnen Europa aftekent tot problemen gaat leiden en wanneer. Let wel dat dit niet alleen betrekking heeft op de toenemende divergentie in staatsschuld, maar ook in buitenlandse schuld binnen het Eurogebied: de Zuidelijke landen die een hogere staatsschuld opbouwen, bouwen ook een hogere buitenlandse schuld op, en beide schulden luiden in euro's.

Nederland loopt met zijn structurele betalingsbalansoverschot van 5 tot 7 procent van het bbp in Europees verband sterk uit de pas. Uitgaande van een spaarquote van 20 procent (CPB, 2006),⁴ een gewenste investeringsquote van 17 procent en een gewenst betalingsbalansoverschot van 1 procent, is een structureel begrotingstekort van 2 procent bbp acceptabel – dit was aan het begin van de jaren zestig de redenering bij de introductie van het begrotingsbeleid conform de zogenoemde Zijlstranorm. Tegen deze achtergrond lijken een structureel betalingsbalansoverschot van pakweg 5 procent en een structureel begrotingsoverschot van 1 procent uit te monden in een structureel spaaroverschot van bedrijven en gezinnen van 4 procent bbp. Dit roept drie vragen op. Ten eerste kunnen we naar mijn mening het spaaroverschot productiever besteden; ik kom daarop terug in paragraaf 3. Ten tweede is het de vraag of een zo groot betalingsbalansoverschot op lange termijn acceptabel is voor onze Europese partners. Ten derde heeft de financiële crisis ons met de neus gedrukt op het feit dat er voldoende verhandelbare kortlopende overheidspapieren nodig zijn om de financiële markten in beweging te houden. Zoals in Mitchell en Muysken (2008, Ch. 8) wordt beargumenteerd is het ook om deze reden belangrijk dat er begrotingstekorten zijn die gefinancierd moeten worden.

Tot slot terug naar de Europese context. Zolang binnen Europa de werkloosheid gemiddeld 7 procent of hoger is, is het geen goed beleid om een sterk restrictief begrotingsbeleid te voeren. Dit wordt uitvoerig beargumenteerd in Mitchell en Muysken (2006). Zij wijzen op de problemen die in Europa zijn ontstaan als gevolg van een te restrictief monetair beleid en het onvoldoende onderkennen van hystereseproblemen bij werkloosheid. Een stimulerend begrotingsbeleid kan helpen de Europese economie uit het slop te krijgen, zonder dat daarbij overigens de zin van een activerend arbeidsmarktbeleid uit het oog wordt verloren. In dat opzicht is de financiële crisis een 'blessing in disguise', omdat deze duidelijk laat zien dat een actief begrotingsbeleid onontbeerlijk is om het economische systeem draaiend te houden.⁵ Om in het jargon van de miljoenennota te blijven: 'There are Real Alternatives' voor het Stabiliteits en Groeipact. Laat de Europese dwangbuis niet te knellend zijn.⁶

2 Een gouden dwangbuis?

Het meest opvallende aan de *Miljoenennota 2009* vind ik dat het kabinet zich zeer uitvoerig verzet tegen de gedachte dat een "gouden dwangbuis" de marges van het beleid sterk versmalt. In wezen volgen de opstellers van de miljoenennota daarbij Sapir (2005), zonder overigens aan hem te refereren. Sapir bepleit in zijn analyse een 'two-handed strategy',⁷ waarbij het goederen- en kapitaalmarktbeleid op Europees niveau zouden moeten worden aangestuurd, terwijl het arbeidsmarkt- en het sociaal-economische beleid tot het nationale domein horen.⁸ Door deze hervormingen simultaan uit te voeren zouden zij elkaar wederzijds gunstig kunnen beïnvloeden.

Een nieuw model voor de financiële sector

Sapir bepleit bij de hervormingen op Europees niveau de totstandkoming van één Europese goederen- en kapitaalmarkt, zonder verdere barrières. Hij richt zich vooral op de goederenmarkt, maar het is niet verwonderlijk dat de kapitaalmarkt en de financiële markten op dit ogenblik meer in de belangstelling staan. In de analyse van de miljoenennota wordt hieraan dan ook uitvoerig aandacht geschonken. In de paragraaf over financiële markten krijgen de gevaren van zeepbellen aandacht, zeepbellen die mede worden aangeblazen door 'schadelijke bonussen' en 'regelluwe zones'. De miljoenennota pleit dan ook sterk voor verantwoorde beloningen en effectief internationaal toezicht: "De toenemende dominantie van financiële markten lijkt politici en beleidsmakers soms weinig ruimte te laten om in te grijpen ... [maar:] Er zijn alternatieven, vooral als landen bereid zijn tot een internationaal gecoördineerd beleid." (p. 32).

De ervaringen van de eerste twee weken van oktober, rond de jaarvergadering van het International Monetary Fund, het overleg van de G7 en beraadslagingen op Europees niveau, roepen gemengde gevoelens op bij een beoordeling van de kans op succes van internationale beleidscoördinatie. Het beeld dat ik krijg op wereldniveau, maar ook op Europees niveau, is dat coördinatie in ieder geval niet loopt via een supranationaal orgaan (het IMF, of de Europese Commissie), maar in ad hoc overleg tussen regeringsleiders. Dat laat te veel ruimte voor onvoorspelbare maatregelen die erg afhankelijk zijn van de personele samenstelling van de gremia waar besluitvorming in concreto plaatsvindt. Een revitalisering van de coördinerende rol van supranationale organen lijkt mij dan ook het 'reële alternatief'.

Het Rijnlandse model voor de ondernemingen

Een tweede paragraaf in de analyse van de miljoenennota gaat in op de zeggenschap van aandeelhouders. Het kabinet stelt zich daarbij kritisch op ten aanzien van 'activistische aandeelhouders' die met een 'korte tijdshorizon' en 'veel geleend geld' de werknemers ontoelaatbaar onder druk zetten. "Effectieve actie van nationale vakbonden en ondernemingsraden richting de internationaal gerichte investeringsmaatschappijen is moeilijk. Ook hier geldt dat de tegenkrachten effectiever zijn naarmate zij internationaler zijn georganiseerd." (p. 37). Interessant is de verdere opstelling: "Het kabinet is van mening dat een onderneming breder moet worden gezien dan alleen als productiehuishouding met een winstdoelstelling. Het is een samenwerkingsverband

tussen verschaffers van kapitaal en arbeid.”(p. 37). “Binnen het bedrijfsleven en de politiek bestaat een breed draagvlak om door (zelf)regulering essentiële waarden van het Rijnlandse model overeind te houden. De kern daarbij: vroegtijdig transparantie creëren over de identiteit en intenties van (activistische) aandeelhouders, de medezeggenschapspositie van werknemers verbeteren en de strategische belangen in onze samenleving beschermen. Ook in de toekomst zal het kabinet er alert op blijven dat het evenwicht tussen de belangen van de verschillende stakeholders wordt gehandhaafd.”(p. 39). Kortom het corporatistische Rijnlandse model als alternatief voor het marktgerichte Angelsaksische model.

Opmerkelijk is dat de miljoenennota, die voortdurend de ingenomen stellingen graag onderbouwt met verwijzingen naar de relevante literatuur, hier niet verwijst naar de publicatie “Rhineland exit?”. Hierin keren Bovenberg en Teulings (2008), toch niet de eersten de besten, zich zeer stellig “against the idea that management should compromise between labour and capital. We favour instead the outcome ... of the Anglo-Saxon model ... : firms should maximize long-run shareholder value.”(p. 2). De kern van hun weerstand tegen het Rijnlandse model is dat in hun ogen de werknemersbelangen binnen de ondernemingen zullen worden behartigd door ‘insiders’ die er alles aan zullen doen om de ‘outsiders’ buiten de deur te houden en daarmee inefficiënte resultaten afdwingen. Ik deel dit standpunt niet en wel om twee redenen. Ten eerste zijn collectieve loononderhandelingen een goede manier om mogelijk misbruik van insidersmacht in toom te houden, zoals ook uitvoerig wordt betoogd in Teulings en Hartog (1998). Dit kan worden gezien als één van de sterke punten van het Nederlandse poldermodel (Muysken, 2003). De tweede reden is dat naast de Angelsaksische landen “in de top 10 van de ranglijstjes van het World Economic Forum ... ook economieën [staan] zoals Denemarken, Zweden, Finland, Duitsland en Nederland” (miljoenennota, p. 24) en dat deze landen zorgen voor een goedopgeleide beroepsbevolking en een stabiel economisch klimaat. Dit hangt duidelijk samen met de goede zorg voor werknemersbelangen.

Wat de voorkeur van het kabinet voor zelfregulering betreft, geldt ook hier dat de financiële crisis een ‘blessing in disguise’ is. Het valt te hopen dat het kabinet zich realiseert dat zelfregulering, voor zover zij überhaupt werkt, zeker geen adequaat antwoord vormt op internationaal mobiele kapitaalstromen. De internationale coördinatie die de miljoenennota adviseert aan vakbonden en ondernemingsraden zou zij ook zelf moeten zoeken, wat strookt met de analyse van Sapir.

Het poldermodel voor de arbeidsverhoudingen

De derde paragraaf in de analyse van de miljoenennota behandelt de sociale aspecten van de markteconomie. Met reden steken de opstellers de loftrumpet over het poldermodel en constateren zij dat “de instituties van sociale markteconomieën zoals Nederland en Scandinavië een wereldwijde trend tot meer loonongelijkheid afremmen.”(p. 40). Er zijn “reële alternatieven ... [zodat] een hoog welvaartsniveau niet automatisch samengaat met veel loonongelijkheid.”(p. 42). “Juist door scherp oog te hebben voor borging van publieke belangen, ontworstelen we ons aan de toekomst van private rijkdom en publieke armoede.”(p. 42). Dat brengt ons ook weer bij de hierboven al opgemerkte constatering dat Nederland voorkomt in de top 10 van internationale rangordes, dankzij “betere instituties, macro-economische stabiliteit en betere zorg en

basisonderwijs.” (p. 24). Ik zou hierbij de coöperatieve houding van de vakbonden en de gematigde loonontwikkeling ook willen noemen (Muysken, 2003).

Interessant is dat de miljoenennota hier wel Scandinavië meeneemt als goede presteerder, maar niet Duitsland. Ook dit past binnen de analyse van Sapir die het Scandinavische model aanprijst als een gelukkige combinatie van efficiëntie en gelijkheid, terwijl het Rijnlandse model in zijn ogen tekortschiet op het gebied van efficiëntie. De vraag is in hoeverre dit ook geldt voor het huidige Duitsland. De Duitse loonkosten hebben zich bijvoorbeeld de laatste jaren gematigd ontwikkeld ten opzichte van die van Nederland (MEV, 2009, p.38).

Een laatste punt over het poldermodel dat ik hier zou willen benadrukken wordt zelden voldoende onderkend: solidariteit. In termen van de miljoenennota: “Borging van publieke belangen gaat niet vanzelf, want afwentelinggedrag ligt op de loer. Kernbegrip is wederkerigheid.” (p. 43) Bedrijven, arbeiders en consumenten die profiteren van publieke diensten moeten ook bereid zijn daarvoor te betalen. In termen van Stevens (*NRC/Handelsblad* van 21 september 2008) moeten we de houding van calculerend burgerschap doen omslaan naar “constructief participerend burgerschap ... , waarin belastingen worden ervaren als contributie voor deelname aan de welvaartsstaat. In verenigingsverband worden leden die altijd zeuren over te hoge contributie en tegelijkertijd hun lidmaatschapsrechten maximaliseren, niet ervaren als populaire clubgenoten. Landelijk zou dat niet anders moeten zijn.” De overheid kan hier overigens aan bijdragen door vermindering van de regeldruk; “Stoplichtregelgeving moet worden vervangen door rotonde regelgeving. Het onnodige wachten op toestemming van hogerhand (nee, tenzij) kan vaak beter worden vervangen door open normen die de burger duidelijk maken waaraan hij zich te houden heeft (ja, mits). Professionaliteit in de uitvoering moet niet gefrustreerd worden door een platvloerse ‘regel-is-regel-benadering’.” Deze solidariteit en een open overheid zijn een belangrijk onderdeel van het reële alternatief dat, in termen van Sapir, maakt dat efficiëntie en effectiviteit hand in hand kunnen gaan.

3 Conclusies

De *Miljoenennota 2009* is, zeker vanuit Europees perspectief, een belangwekkend document omdat hierin uitvoerig een ‘Europees’ model wordt gepresenteerd, als antwoord op de toenemende druk van de globalisering. Terecht benadrukken de opstellers daarbij de belangrijke rol van solidariteit, zowel die tussen aanbieders van arbeid en kapitaal als die tussen burgers onderling.

Een vraag die in de nota onbeantwoord blijft is in hoeverre deze solidariteit ook op Europees niveau uitdrukking kan krijgen (laat staan op wereldniveau). Het is al moeilijk genoeg om saamhorigheid binnen de landsgrenzen te realiseren. Maar, terecht wordt geconstateerd dat de druk die uitgaat van globalisering geen landsgrenzen kent; daarom is alleen internationale samenwerking in staat een adequaat tegenwicht te bieden. Hier valt nog veel te winnen, maar de Nederlandse overheid stuit in haar streven naar deze samenwerking duidelijk op de grenzen van haar bereik. De vraag in hoeverre meer bevoegdheden voor Brussel hier uitkomst kunnen bieden gaat de miljoenennota uit de weg. De recente financiële crisis laat zien dat nationale initiatieven vooralsnog de agenda bepalen. Toch hebben de lidstaten ooit besloten één centrale bank te accepteren, dus er

bestaat nog hoop op meer ruimte voor de Europese Commissie om het budgettaire en sociaal-economische beleid in de Unie beter te coördineren. Pas dan kan vanuit Europa ook effectief weerstand worden geboden tegen de druk van de globalisering op de kapitaalmarkten. Wie weet is hiervoor de financiële crisis een goede katalysator.

Joan Muysken

(tekst afgesloten op 23 oktober 2008)

* Hoogleraar aan de Universiteit Maastricht. Met dank aan dr. Tom van Veen, dr. Thomas Ziesemer en prof. dr. Flip de Kam voor hun commentaar.

LITERATUUR

- Blanchard (2006), European unemployment: the evolution of facts and ideas, *Economic Policy*, 45, 5-47.
- Bovenberg, L., en C. N Teulings (2008), *Rhineland exit*, CPB Discussion Paper nr. 101, Den Haag.
- Candelson, B., J. Muysken, en R. Vermeulen (2008), *Fiscal Policy and Monetary Integration in Europe: An Update*, Meteor Research Memorandum nr. 34.
- CPB (2008), *Macro Economische Verkenning 2009*, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- CPB (2006), *Besparingen belicht: samenhang en verschillen tussen definities*, CPB Memorandum no. 145, Den Haag.
- European Commission (2007), *Public Finances in EMU-2007*, European Economy no. 3 2007.
- European Commission (2008), *Public Finances in EMU-2008*, European Economy no. X 2008.
- Friedman T.L. (1999), *The Lexus and the Olive Tree*, Harper Collins, London.
- Ministerie van Financiën (2008), *Nota Generatiebewust Beleid*, Den Haag, Tweede Kamer 2007-2008, 31 200, nr. 33.
- Mitchell, W.F., en J. Muysken (2006), The Brussels-Frankfurt consensus: An answer to the wrong question, in: W.F. Mitchell, J. Muysken en T. van Veen (eds.), *Growth and Cohesion in the European Union* (eds.), Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd., 3-31.
- Mitchell, W.F. en J. Muysken (2008), *Full employment abandoned: shifting sands and policy failures*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Muysken, J. (2003), Job Growth and Social Harmony: a Dutch Miracle?, in: H. Hagemann and S. Seiter (eds.), *Growth Theory and Growth Policy*, London: Routledge, 226-247.
- Sapir, A. (2005), *Globalisation and the Reform of European Social Models*, Bruegel Policy paper, 1-20.
- Teulings, C., en J. Hartog (1998), *Corporation or Competition. An International Comparison of Labour Market Structures and the Impact on Wage Formation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Tweede Kamer (2008-2009), *Nota over de toestand van 's Rijks Financiën*
(Miljoenennota 2009), nrs. 1-2..

¹ EU(2007, BoxIII.2.1) presenteert het Nederlandse trendmatig begrotingsbeleid als een schoolvoorbeeld van hoe men dient te begroten op middellange termijn.

² Strikt gesproken gaat het bij nationalisaties om het financieringssaldo dat verslechtert, terwijl het vorderingensaldo zoals gedefinieerd door de EU, het EMU-saldo, door de reddingsoperaties niet wordt geraakt. Wel neemt de staatsschuld toe.

³ Het gaat bij de besparingen om gezinsbesparingen (inclusief collectieve pensioenvoorzieningen) en ingehouden winsten.

⁴ Dit geldt voor de gezinsbesparingen (inclusief collectieve pensioenen), de ingehouden winsten van bedrijven moeten daar nog bij worden opgeteld.

⁵ Een stimulerend beleid wordt ook bepleit in de motie "Juist Nu" die is aangenomen op de expertmeeting over Duurzame en Solidaire Economie op 16 oktober jl.
(<http://www.economischegroei.net>).

⁶ Deze visie wordt overigens niet gedeeld in het merendeel van de reacties in het laatste nummer van het *Tijdschrift voor Openbare Financiën* dat gewijd was aan de gevolgen van de kredietcrisis voor het economische beleid.

⁷ Dit is wel een heel andere 'two-handed strategy' dan de strategie die in de jaren tachtig is bepleit door een groot aantal economen, onder leiding van Drèze en Malinvaud, en recentelijk weer door Blanchard (2006). In die strategie zouden hervormingen in het sociaal-economische beleid gepaard moeten gaan met een macro-economisch stimuleringsbeleid, bij voorkeur gecoördineerd op Europees niveau.

⁸ Deze taakverdeling op politiek gebied past zoals Sapir aangeeft in de zogenaamde 'Brussels-Frankfurt consensus'. De macro-economische pendant van deze taakverdeling is dat de monetaire politiek op Europees niveau moet worden geïmplementeerd, terwijl het financiële overheidsbeleid het domein is van nationale overheden.